

K. MITXELENA ETA EPIGRAFIA

Joakin Gorrotxategi

Orain dela urte batzu, Unibertsitatean oraindik tesinak egiteko eta irakurtzeko ohitura zegoenean, Mitxelena Aintzinaroko tesina bat juzgatu behar zuen mahaikide hautatua izan zen. Tesina hortan Asturias eta Kantabria aldeko aintzinaroan izan ziren herriak edo populuak aztertzen ziren, eginbehar hortarako paraje haietan agertu diren iskrizioak erabiliz. Mitxelena baino aurretik mintzatu zen aurrehistoriagileak garbi azaldu zuen bere ardura nagusia, epigrafitan bilatzen zuena, materialearen beraren, batez ere harriaren, aztertzea zela. Mitxelenak, ordea, mintzatzeko txanda heldu zitzaion bezain laster, ez zuen denbora askorik pasatzen utzi esan gabe testua zela, hain zuzen ere, bere ustetan harriak interesgarri bihurtzen zituen gauzarik nagusienetako bat. Garbi dago ez bata eta ez bestea ez zirela ofizioz epigrafistak, hauek dokumentoaren alde guztiak aztertu behar baitdituzte, eta ez bakarrik gustokoenak edo errozenak. Dena dela, zein den joera horietatik epigrafista bati hurbilen egiten zaiona esateko premian bateren batek jarriko banindu, dudarik gabe epigrafe edo iskrizio batean testua, hau da, *grafé*: edo *scriptio* dela garrantzitsuena esango nuke, eta ez testua emateko erabili den materialea.

Horrek ez du esan nahi materialeak ez duela baliorik zenbait gauzatarako: herri baten historia edo kulturaren alde batzu hobeto ezagutzeko, edota testuaren beraren interpreta-zio zuzenago bat egiteko ere. Madrilgo Ciudad Universita-

ria-n azken gerran izan zen gudua ospatzeko Frankoren erregimenak «Arco del Triunfo» bat eraiki zuen, gorengo partean latinez iskrizio bat idatziz. Arkuak berez du zentzu bat, sinbolo ezaguna denez gero, biztanle arruntei gerran gertatutakoa oroitarazten diena. Geihenek ez dute irakurtzen goi partean datorren testua, eta egiten dutenetik oso gutik ulertzen dute *Armis hic victricibus mens iugiter uictura h.m.d.* hitz mordo hori. Mitxelenak ondo zekien monumentu horren zentzua, berari eta bere moduko beste askori gerra hortan galtzaile atera zirela oroitarazteko eraiki baitzuten, baina halaz guztiz ere oroitapen tristeak gogorazi arren oso gogoko zuen *uictura* horren ambiguitasuna azpimarratzea. Ezin zuen gorde filologoa eta hizkuntzalaria zela barren barrenetik.

Mitxelenak berak ez du bere burua epigrafistatzat jotzen, *in partibus infidelium* edo ezinbestean izan ezik, eta hau filologiazko edo hizkuntzalaritzazko eginkizunek harri edo beste edozein materiale gogor baten gainean gorde diren testuak aztertzeraz bultzatzen dutenean. Koldoren interes nagusia euskararen historia egitea zen, eta lan hortarako behar beharrezkoak dira testuak eta aipamenak. Denok dakigu euskarazko testu zaharrenak XV. eta batez ere XVI. mendean hasten direla, aurretik izenak besterik ezagutzen ez ditugarik. Erdiaroko euskal izenak latinez edo erromantzez idatzitako diploma eta kartularioetan agertzen dira, hau da, pergaminoetan. Baina aintzinaroan Pirineotan eta Akitaniako lautadan agertzen zaizkigun nahiz pertsona nahiz jainko izenak, Luchaire-k lehenengo aldiz euskalduntzat eman zituenak, latinez harri gainean idatzitako iskrizioen barne ezagutzen ditugu. Ez dut uste horietako harri edo epigrafe bat sekula eskuartean eduki zuenik, ez eta ikusi ere argazkiz izan ezik. Bere lanerako («De onomástica aquitana», *Pirineos*, 1954) publikatuak zeuden *corpus*-ak eta epigrafe bildumak erabili zituen: XIX. mendeko CIL-a, Sacaze-ren liburu ederra eta 1903ko Ricci-ren zerrenda. Batzutan hizkuntz argumentoak irakurketa bat edo beste zuzentzera eramaten dute, baina garbi ageri da hori ez dela bere lana. Hizkuntz argumentoen arauera sarriago egiten duena zera da, bi edo gehiago irakurketen artean bat aukeratu, normalean Ricci-rena.

Mitxelenak ondo zekien euskararen historia ezagutzeko aldameneko hizkuntzek duten garrantzia, bai latina eta latinetik datozen erromantziak alde batetik, bai latinaren aurretik mintzatzen zirenak bestetik. Azken hauen arrastoak epigraferen medioz ezagutzen ditugu. Eta nahiz arrastoak nahiz epigrafeak ez dira, Akitanian gertatzen ez zen bezala, mota batekoak, askokoak baizik. Hemen latinez idatzitako testuetan agertzen diren izenak ezagutzeaz aparte, baditugu zeltiberok edo iberok idatziriko testuak, nondik atera ditzakegun alde batetik hizkuntza horien hedadura eta bestetik hizkuntz ezaugarri nabariak. Baina eginkizun hau aurrera eramateko aurkitu izan den ostopo larriena idazkeran bertan egon dela esan genezake, idazkera horren sistema ez delako urte askotan behar zen bezain garbia egon.

Ezaguna da sistema hori, ibero idazkera noski, Gómez Moreno-k deszifratu zuela gerra aurretik, nahiz eta ikertzaileen munduan 1950 arte aurkipena onartua ez izan. Baina halaz guztiz ere problema batzuk airean gelditu ziren argitasun gehiagoren eske. Horietako bat sudurkariak (hau da, *m* eta *n*) adierazteko erabiltzen diren letrak dakartena da. Iberok gauzak ilunago badaude ere, Mitxelenak zeltiberoari dagokiona konpontzea lortu zuen gutienez, esplikazio ximple eta ezin politago bat emanaz (Bi artikulutan argitaratu zuen ideia hau: lehenengo, esplikazio handirik eman gabe, «Cuestiones relacionadas con la escritura ibérica» *Emerita*, 1955, orr. 265-284, eta bigarren argitasun gehiagorekin Lejeune-ren *Celtiberica* liburuari egin zion erreseinan. Mitxelenaren bibliografia osoa Euskal Herriko Unibertsitateak egin zion omenaldian, *Symbolae L. Mitxelena oblatae*, Gasteiz 1985, dator). Badirudi iberok hiru letra ezagutu zituela sudurkariak adierazteko, *m*, *n* eta *m* letren bidez traskribatzen ditugunak, gehienek pentsatzen dutelarik beste horrenbeste soinuren pareko edo ordeko direla. Zeltiberok ere hirurak ezagutzen dira, baina ez dira sekula hirurak batera erabiltzen, bikoteka baizik lurraldearen arauera. Orduan Lejeunek eta beste guztiek ematen zituzten azalpen fonetiko konplikatu eta korapilotsuak alde batera utzirik, pentsatu zuen soluzioa ez zegoela fonetikan edo nolabait esateko hizkuntzan bertan,

idazkeran baizik, hau da letrak erabiltzeko modu edo arauetan. Horren arrazoia kulturalan edo historian bilatu behar da, eta Mitxelenak argi eta garbi azaldu zuen *embarras de choix* arazo bat zela, eze zeltiberoek, bere hizkuntzan bakarrik bi sudurkari zituzten zeltiberoek, iberioengandik ikasi zuten idazten eta halaber beharrez hiru letraren aurrean aurkitu ziren. Bat kendu beharrean, hirurak erabili zituzten bi soinu adierazteko, gehiegikeria horrek ekartzen zituen arazo eta guzti. Azaleko nahasketa edo iluntasun hori nahiko ondo argitzen da, suposatzen bada, Mitxelenak erakutsi zuen bezala, zeltiberoek bi arau grafiko desberdin izan dituztela: bata ekialdekoa, non /m/ eta /n/ fonemak adierazteko <m> eta <n> letrak erabiltzen ziren, eta bestea sartaldekkoa, non fonema berak <n> eta <m>-ren medioz idazten ziren.

Beste problema batzuk ere ikutu zituen, hala nola txistukarien baloreak eta soinu horiek adierazten dituzten letren erabilera, baina esan daiteke sudurkariena izan zela behin betiko askatu zuen korapiloa. Hori egiteko, gainera, ez zuen iscrizio bat ere ikusi beharrik izan. Beste lekutan eta hizkuntzatan gertatutakoa ezagutzeak eman zion Mitxelenari kasu hau soluzionatzeko eredu; esate baterako, greko alfabetoan zenbait letrek balore desbedinak hartzen ditu lurraldearen arauera, hala <X> letrak ekialdean /kh/-ren balioa duen bitartean, sartaldean /ks/-rena du (honengatik konprenitzen da latinez eta gero European X letrak izan duen balioa).

Esan behar da arazo guzti hauek epigrafiari ezezik, filologia eta hizkuntzalaritzari ere dagozkiela. Are gehiago, esango nuke filologia eta hizkuntzalaritza lanak izan zirela Mitxelena grafia arazoetara, eta ondorioz epigrafiaren alorrera, eramán zutenak. Gehien interesatzen zitzaiona hizkuntz historia zen, eta historia hori ahalik eta aberatsena izan zedin beharrezkoa zuen hizkuntz informazio eman zekiokkeen edozein iturrira jotzea. Euskararen edo Hispaniako hizkuntzen lekuko zaharrenak harrietan emanak beharrean, papiroetan agertu izan balira, seguru nago Mitxelena papirologoa izan zatekeela.

Jende guztia bat etorriko litzateke aintzinako epigrafiak edozein hizkuntz historian duen garrantzia aitortzean. Baina euskararen kasuan epigrafe batzuk ematen duten lekukotasuna ez da bakarrik lagungarria, behar beharrezkoa baizik, eze haiei esker euskararen presentzia Hego Euskal Herrian frogatutzat eman dezakegu. Eta azken puntu hau, askori gezurra baderitzo ere, ez zen inondik ere garbi zegoen gauza bat. Jadanik 1925ean Gómez Moreno (eta kontuan hartu behar da Gómez Moreno ez zela edonor), orduan ezagutzen zituen lekukoaren arauera, oraingo Euskal Herria euskaldun ez zela esatera ausartu zen. 1959an U. Schmoll-ek garbi idazten du aintzinako euskara (berak *Ausci* herri ezagunetik erakarririk *auskisch* deitzen duena) Akitaniako hizkuntza zela soil soilik, gero Erdiaroan inbasio bidez Hego Euskal Herria ekarria izango zena. Orain momentuan Hispaniako hizkuntzei buruzko ikertzaile aipatuenetako batek, Untermann-ek hain zuzen, antzeko ideiak adierazi ditu denbora asko ez dela.

Horregatik oso erraz konpreni daiteke azken urte hauetan Nafarroan agertu diren epigrafe batzuren garrantzia, horien artean Lerga-ko iskrizioa baliotsuena (dugularik. Mitxelenak epigrafe honen azalpenari artikulua bat eskeini zion («Los nombres indígenas de la inscripción hispano-romana de Lerga», *Príncipe de Viana* 1962-2), pertsona izenen euskaltasuna nahiko garbi erakutsiz. Izen batek, *Um.me.sa.har*-ek hain zuzen ere, euskararekin dituen antza eta antz hutsa baino gehiago diren parekotasunak alde batera utzirik, badiutze epigrafe horretako izenek euskararen ingurutik kanpo oso nekez esplika daitezkeen zenbait fonetika ezaugarri. Hauetariko nagusia H letraren presentzia da. Alde batetik kontuan hartzen badugu euskararen aldameneko hizkuntzek, nahiz galoa ifarraldean nahiz zeltiberoa edota iberoa hegoaldean, ez zutela aspiraziorik ezagutzen (eta ondorioz ez zutela H letrarik ezertarako ere behar), eta bestetik akitanozko izen mordo batek H erakusten duela barra-barra, zilegi izango zaigu, baldintza edo neurri batzutan behintzat, H-dun izen guztiak euskalduntzat ematea, latinezko hitzerdiko F-dun hitz guztiak mailebutzat jotzen ditugun bezala (ik. *rufus* hitzarekin gertatzen dena).

Urte horietan guti gora behera Euskaltzaindiak euskara batzeko edo baturatzeko lanetan ziharduen gelditu gabe, eta azkenean 1968.an Mitxelenaren txostena onartua izan zen. Denok dakigu orduan eman ziren arauak grafiari zegozkiola batez ere, baina azaleko kontua izan arren jende asko kontrako azaldu zen, H-ren onarpena arrazoi larrienetakotzat emanaz. H letraren euskaltasunaren kontra entzun ziren orduko sasi-arrazoiak eta kirtenkeriak kontaezinezkoak dira. Horiek ez zekiten seguraski hainbeste gorroto zioten letra arrunt eta xingle horrek aintzinako Euskal Herriko euskaltasunari egiten zion zerbitzua. K. Mitxelenak, ordea, oso ondo zekien hori eta ez zegoen prest euskara batuan agertzeko ondo irabaziak zituen eskubideak kentzearen alde.

Bakoitzari berea, hori da legea.